

IRMO

aktualno

STRUČNI RAD

FRAGMENTARNOST MEDIJSKE PISMENOSTI U HRVATSKOJ: PRILIKE I SMJERNICE ZA PODIZANJE KVALITETE MEDIJSKOG OBRAZOVANJAⁱ

Sunčana Franić

Uvod

Digitalno posredovana komunikacija omogućuje nove prilike stvaranja i prenošenja informacija u heterogenim formatima, a posljedica konvergencije medija i internetskih platformi je usložnjavanje medijskog i komunikacijskog okruženja, kao i potreba za sustavnim razvijanjem analitičkog i kritičkog vrednovanja nepregledne količine sadržaja i izvora informacija (Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023). Medijska pismenost (MP) u tom je kontekstu osnovna sposobnost za funkcioniranje, život i rad u suvremenom digitalno posredovanom svijetu, a uz olakšavanje i unaprjeđenje snalaženja u

ⁱ Opći cilj tematske mreže *Medijsko obrazovanje je važno*. MOV jačanje je kapaciteta organizacija civilnog društva za učinkovit dijalog s javnom upravom, socijalnim partnerima te visokoobrazovnim i istraživačkim institucijama u oblikovanju i provođenju reformi vezanih uz razvoj medijske pismenosti kao pismenosti novog doba. Tematsku mrežu čini osam udruga, jedna javna ustanova i dvije znanstveno-istraživačke institucije: Gong, Pragma, Telecentar, Kurziv, Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu, Udruga Bacači sjenki, Dječji kreativni centar DOKKICA, Info zona, Centar za kulturu Zlatna vrata, Institut za razvoj i međunarodne odnose (IRMO) i Fakultet elektrotehnike i računarstva.

medijskom okruženju, kao i osiguravanje zaštite od negativnih i širenje pozitivnih utjecaja medija i medijskih sadržaja, ona omogućuje građansko sudjelovanje u svim aspektima društva i demokratskim procesima te bi odgovoran strateški pristup politici medijskog opismenjavanja trebao biti prioritet svakog demokratskog društva (Kurziv, 2023a). Znanstvena istraživanja i međunarodne institucije (Europska komisija, 2009, 2016, 2018, 2022; Europski parlament i Vijeće EU, 2006; UNESCO, 2013, 2018, 2019; Vijeće Europe 2022a, 2022b; Vijeće Europske Unije, 2018) suglasni su u vezi značaja medijske pismenosti u suvremenom društvu i demokratskim procesima.

Postoji konsenzus među informacijskim, medijskim, digitalnim i tehnološkim stručnjacima, kao i praktičarima da se medijska i informacijska pismenost (informacijska pismenost, medijska pismenost i digitalna tehnološka pismenost) odnosi na ljudsko razumijevanje informacija i pitanja kako se informacije proizvode, šire i tko ih proizvodi; kako ljudi koriste i ne koriste informacije, kako se koriste i ne koriste knjižnicama, medijima i tehnologijom; s kojim znanjem, vještinama i stavom ljudi kritički procjenjuju informacije; te kako mogu upravljati interakcijama s informacijama, medijima i tehnologijom kako bi postigli željene rezultate u svojim društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim životima (Carlsson, 2019). Potrebno je da građani svladaju vještine medijske pismenosti kako bi u potpunosti uživali temeljna prava, kao što su sloboda izražavanja i pristup informacijama (UNESCO, 2013). Stoga se u mnogim zemljama poduzimaju napori za osiguravanje digitalne pismenosti / računalne pismenosti / informatičke pismenosti - čiji je cilj upoznati ljude s hardverskim i softverskim dimenzijama upotrebe računala / mobilnih uređaja itd. Ove su kompetencije sastavni aspekti širih kompetencija medijske pismenosti. U vremenu u kojemu fenomeni poput dezinformacija, komodifikacije korisničkih podataka, narušene privatnosti, monopolizacije informacijskih tokova i prihoda od oglašavanja čine internetski prostor kompleksnim poljem presijecanja različitih oblika moći (Curran i sur., 2016; Kuo i Marwick, 2021; Smyrniaios, 2018), važno je, u duhu Pariške deklaracije o medijskoj i informacijskoj pismenosti u digitalnom dobu (2014), razviti ove napore kao povezane, sinergizirane i kontekstualizirane unutar cjelovitog pristupa okviru osposobljavanja za medijsku pismenost (UNESCO, 2019).

Snalaženje u takvom složenom komunikacijskom i društvenom prostoru uključuje poseban skup znanja i vještina. Međutim, nastava medijske pismenosti u hrvatskom je sustavu formalnog obrazovanja marginalizirana, čime je stjecanje tih znanja i vještina prepušteno pojedincima i njihovim praksama snalaženja u suvremenoj svakodnevi (Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023).

Medijska se pismenost kroz učenje stječe u svakodnevici izvan obrazovnog sustava te u procesu formalnog učenja i obrazovanja, no formalni procesi učenja još uvijek nemaju dovoljno značajni istaknutost zbog fragmentarnosti u sklopu postojećih nastavnih predmeta. Povremena projektna logika neformalnog obrazovanja također doprinosi toj fragmentarnosti (ibid.). Kako bi se odgovorilo na izazove nastale fragmentiranim stanjem medijske pismenosti među punoljetnim građanima i fragmentiranim provođenjem nastavnih kurikula iz 2019. godine, u sklopu projekta *Medijsko obrazovanje je važno*. MOV izrađene su smjernice za unaprjeđenje medijskih politika (Kurziv, 2023a) te smjernice za razvoj javnih politika u obrazovnom sustavu, odnosno *policy* smjernice za razvoj medijske pismenosti u osnovnim (DKMK, 2023) i srednjim školama (Telecentar, 2023), za međupredmetnu nastavu (Gong, 2023) i neformalno obrazovanje (Kurziv, 2023b). Smjernice uzimaju u obzir širi društveni kontekst medijske pismenosti opće populacije te nastavnika u osnovnim i srednjim školama koji provode nastavu iz medijske pismenosti u razdoblju najosjetljivije socijalizacije djece u medijskom okruženju (Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023).

Također je provedena analiza društvenog utjecaja dotičnih smjernica (Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023), kroz niz fokus grupa održanih s nastavnicima i predavačima te učenicima i polaznicima obrazovnih programa. Cilj je ovog stručnog rada sistematizirati nalaze navedenog istraživanja te ukratko prikazati glavne zaključke provedenih fokus grupa i analize društvenog utjecaja *policy* preporuka.

Medijska pismenost i medijska politika: Osnajivanje medijske pismenosti građana

Prema dokumentu *Europski pristup medijskoj pismenosti u digitalnom okruženju*, medijska pismenost opisuje se kao „sposobnost pristupa medijima, razumijevanja i kritičkog vrednovanja različitih aspekata medija i medijskih sadržaja te stvaranja poruka u različitim kontekstima” (Europska komisija, 2007), a razine medijske pismenosti prema istom izvoru uključuju aktivno korištenje medija, kritički pristup medijima u pogledu kvalitete i točnosti sadržaja, kreativno korištenje medija, razumijevanje ekonomije medija i razlike između pluralizma i vlasništva medija te svjesnost o pitanjima autorskih prava. Budući da medijska pismenost građanima omogućuje i sudjelovanje u svim aspektima društva i demokratskim procesima, u svrhu zdravog, demokratskog okruženja svaka bi država medijsko opismenjavanje trebala rangirati visoko na listi strateških prioriteta. Hrvatska je međutim

jedna od malobrojnih zemalja Europske unije (uz Maltu i Cipar) koje nemaju izrađenu cjelovitu strategiju posvećenu medijskom opismenjavanju i sigurnom korištenju novih medija; pritom nema ni medijsku strategiju (Kurziv, 2023a). Medijska pismenost u školama podučava se tek parcijalno, u sklopu predmeta Hrvatski jezik; a Hrvatska je na začelju liste zemalja Europske unije i po cjeloživotnom učenju, što upućuje na to da ni odrasli nisu adekvatno educirani o kritičkom korištenju medija (ibid.). Stanje javnih politika medijske pismenosti u Hrvatskoj neodgovarajuće je, što potvrđuju i nalazi Centra za medijski pluralizam i medijske slobode (Centre for Media Pluralism and Media Freedom, 2022) koji Hrvatsku smještaju među zemlje visokog rizika nedostatka medijske pismenosti. Iako je Vlada RH otvoreno priznala važnost medijske pismenosti u *Nacionalnom planu oporavka i otpornosti 2021. – 2026.*, nisu razvijene strategije za postizanje objavljenih ciljeva (Bilić, Valečić i Prug, 2022; Bilić i Valečić, 2023).

Potreba razvoja medijske pismenosti rezultirala je izradom novog *Okvira digitalnih kompetencija za građane* (Europska komisija, 2022), u sklopu kojeg je Zajednički istraživački centar Europske komisije objavio 2022. godine *DigComp 2.2*, cjelovitu verziju Okvira koja daje sveobuhvatan pregled kompetencija i više od 250 primjera znanja, vještina i stavova u području informacijske i podatkovne pismenosti, komunikacija i suradnje, kreiranja digitalnih sadržaja, sigurnosti i rješavanja problema. *DigComp 2.2* znanstveno je utemeljena podloga za izradu nastavnih planova, obrazovnih sadržaja i smjernica kreatorima javnih politika za razvoj digitalne i medijske pismenosti nastavnika i učenika, te je podjednako primjenjiv na svim razinama obrazovanja, budući da sadrži pregled 8 razina stručnosti — od elementarnih vještina pa sve do specijaliziranih stručnih kompetencija (Kurziv, 2023a). Spomenuti primjeri koristili bi primjerice odgovornima za planiranje i ažuriranje nastavnog plana i programa, koji bi ove primjere mogli koristiti za rješavanje tema koje su relevantne u današnjem društvu, poput teme dezinformacija na društvenim medijima i stranicama s vijestima (npr. informacije za provjeru činjenica i njihovi izvori, lažne vijesti, *deepfake*); zatim teme trenda iskorištavanja osobnih podataka putem internetskih usluga i aplikacija (s fokusom na to kako se osobni podaci iskorištavaju, npr. u reklamne svrhe); teme umjetne inteligencije (uključujući vještine vezane za podatke, zaštitu podataka i privatnost, ali i etička razmatranja); pitanja održivosti okoliša (npr. resursi koje troši IKT) itd. Među primjerima medijske pismenosti ističu se istraživačka vještina analiziranja i kritičke procjene rezultata pretraživanja i aktivnosti na društvenim medijima, identificiranje njihovog podrijetla, razlikovanje izvještavanja o činjenicama od mišljenja te određivanje istinitosti rezultata i njihovih ograničenja poput ekonomskih,

političkih ili vjerskih interesa. Medijski pismeni građani trebali bi biti svjesni potencijalnih pristranosti informacija uzrokovanih čimbenicima poput podatkovnih algoritama, uredničkih izbora, cenzura ili osobnih ograničenja i postavljati kritična pitanja kako bi procijenili kvalitetu internetskih informacija. Međutim, na društvenim mrežama svakodnevno se redovito šire dezinformacije, kojima su najpodložnija djeca i mladi u razdoblju adolescencije (Telecentar, 2023).

Medijsko obrazovanje unutar obrazovnog osnovnoškolskog sustava

U europskim državama postoje različiti pristupi medijskom obrazovanju unutar formalnog obrazovnog sustava: u nekima je medijsko obrazovanje specijalizirani predmet, u drugima je dio različitih predmeta ili je slobodna nastavna aktivnost, a u najvećem broju zemalja medijsko obrazovanje provodi se kroz već postojeći predmet, najčešće kroz materinski jezik (Masterman, 1994 prema Erjavec, 2005) — model koji se primjenjuje i u Hrvatskoj. Medijsko obrazovanje u hrvatskim osnovnim školama primarno se provodi kroz nastavu Hrvatskoga jezika i tzv. domenu C – Kultura i mediji, zbog čega najvažniju ulogu u formalnom medijskom opismenjavanju imaju učitelji razredne nastave od 1. do 4. razreda, odnosno učitelji Hrvatskoga jezika od 5. do 8. razreda (DKMK, 2023).

Istraživanja modela medijskog obrazovanja koja su prethodila stupanju na snagu *Odluke o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj* (2019) pokazala su da „učitelji Hrvatskoga jezika i razredne nastave nisu zadovoljni programom medijskog obrazovanja i da ga smatraju neadekvatnim modelom medijskog opismenjivanja djece u hrvatskim školama“ (Ciboci, 2018a) te da „postoji neujednačena praksa u provedbi medijskog obrazovanja u hrvatskim školama i da njegova provedba ovisi o entuzijazmu samih učitelja“ (Ciboci, 2018a; Ciboci i Osmančević, 2015). Ista su istraživanja pokazala da „učitelji Hrvatskoga jezika i razredne nastave smatraju da nisu dovoljno educirani o medijima da bi o njima mogli predavati učenicima“ (Ciboci, 2018a; Ciboci i Osmančević, 2015), što „pokazuju i istraživanja kojima su analizirani studijski programi na kojima se obrazuju navedeni učitelji“ (Ciboci i Osmančević, 2015). Također su pokazala da se „medijsko obrazovanje velikim dijelom odnosi na filmsku pismenost i da su druge vrste medija gotovo u potpunosti zanemarene“ (Ciboci, 2018a), te da „učenici nakon završetka osnovne škole, a time i obveznog medijskog obrazovanja, ne

posjeduju nužne medijske kompetencije“ (Ciboci, 2018b), što je ujedno i najveća mana medijskog obrazovanja u Hrvatskoj, a koje je posljedica svih ranije navedenih nedostataka (DKMK, 2023). Većina učitelja misli da bi se medijsko obrazovanje trebalo nastaviti provoditi u sklopu nastave Hrvatskoga jezika, a njih 56,2 % misli da bi trebalo u škole uvesti i poseban predmet koji bi bio posvećen medijskom obrazovanju (Ciboci Perša i sur., 2022).

Medijska pismenost navedena je među ključnim kompetencijama *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* (2014), ali se u hrvatskom obrazovnom sustavu još uvijek ne daje dostatan prostor medijskom obrazovanju pa ne postoji ujednačena praksa u svim školama. Stoga medijska nastava ovisi o znanju i volji učitelja i njihovoj odluci kojoj će vrsti medija i medijskih sadržaja posvetiti najviše vremena (DKMK, 2023). Satnica koju učitelji trebaju posvetiti medijskom obrazovanju premala je (10 % od predviđene godišnje satnice), a postoji i nedostatak kvalitetnih nastavnih materijala i programa dodatnog usavršavanja za učitelje u tom području (ibid.). Nastava medijske pismenosti provodi se i kroz Informatiku (gdje je naglasak stavljen na internet) i međupredmetne teme kao što su Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije te Građanski odgoj i obrazovanje. Prakse se, međutim, razlikuju od škole do škole i provedba sadržaja predviđenih kurikulumima međupredmetnih tema ovisi o inicijativi učitelja (ibid.).

Medijsko obrazovanje unutar srednjoškolskog obrazovnog sustava

Međusobna povezanost i preklapanje informacijskih, komunikacijskih, medijskih i digitalnih znanja i vještina vidljiva je i u *Preporukama Vijeća od 22. svibnja 2018. godine o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje* (Vijeće Europske unije, 2018), u kojima se pismenost definira kao sposobnost prepoznavanja, razumijevanja, izražavanja, stvaranja i tumačenja pojmova, osjećaja, činjenica i mišljenja u usmenom i pisanom obliku, koristeći se vizualnim, zvučnim i digitalnim materijalima u različitim disciplinama i kontekstima (Telecentar, 2023). Povezanost jezične, medijske i digitalne pismenosti prisutna je i u hrvatskim kurikulumima nastavnih predmeta Hrvatski jezik 4 i Informatika 5 za gimnazije i iako se medijska pismenost izrijeком ne spominje, predmetna područja kurikuluma Hrvatskog jezika obuhvaćaju kritički odnos prema medijskim porukama, razumijevanje utjecaja medija i njihovih poruka na društvo i pojedinca, stvaranje medijskih poruka i njihovo odgovorno odašiljanje (ibid.).

Odgajno-obrazovni ishodi trebali bi se ostvarivati iskustvenim, problemsko-stvaralačkim, istraživačkim i projektnim učenjem, osobito individualnim, individualiziranim pristupom i suradničkim oblicima rada te svrhovitom uporabom informacijske i komunikacijske tehnologije, a uspješna primjena modernih metoda učenja, koje izlaze iz okvira tradicionalne učioničke prakse, ovisit će o osposobljenosti nastavnika za njihovu primjenu (ibid.). Takva promjena obrazovne paradigme zahtijeva sustavnu podršku nastavnicima koja je do sada izostala, a povremene, kratkotrajne i često projektne financirane izobrazbe ne mogu se smatrati sustavnom podrškom (ibid.).

Kako uspjeh na državnoj maturi uvelike određuje mogućnosti nastavka školovanja, logično je da će se kroz predmet Hrvatski jezik učenici i nastavnici fokusirati na gramatiku, pravopis i književnost, dok će se zapostaviti ključne kompetencije postindustrijskog doba poput istraživačkih vještina, kritičke analize informacija, kreativnosti, komunikacije i suradnje (ibid.). Kurikulum Informatike u domeni digitalna pismenost i komunikacije u ishodima učenja predviđa razvoj kompetencija pronalaženja podataka i informacija, odabiranja prikladnih izvora informacija i uređivanja, stvaranja, objavljivanja i dijeljenja vlastitih digitalnih sadržaja te je Informatika u općim gimnazijama planirana kao obvezni predmet u prvom i kao izborni predmet od drugog do četvrtog razreda (ibid.). Od četrnaest javnih općih gimnazija u Gradu Zagrebu, samo jedna nudi učenicima izbornu Informatiku prema aktualnom kurikulumu donesenom 2018. godine, a općeobrazovni kurikulum Informatike za srednje strukovne škole nije donesen u sklopu nedavne reforme obrazovanja, pa je pretpostavka da je u približno 70 % hrvatskih srednjih škola nastava informatike i dalje reducirana na korištenje softvera za uredsko poslovanje (ibid.). U okviru nastave u trogodišnjim srednjoškolskim strukovnim programima najslabije se provodi digitalno i medijsko obrazovanje budući da nisu zahvaćeni kurikularnom reformom te je na snazi nastavni program iz 1990-ih godina.

Srednje razine 3 i 4 iz *DigComp 2.2 Okvira digitalnih kompetencija za građane* odnose se na kompetencije srednjoškolskih učenika koji bi trebali biti u stanju samostalno rješavati nerutinske probleme (ibid.). Međutim, srednjoškolsko digitalno obrazovanje u Hrvatskoj i dalje se često pretvara u ponavljanje linearnih postupaka bez jasne primjene u životu – a takvim se pristupom možda i mogu odgojiti vješti korisnici digitalnih uređaja, ali ne i maštoviti kreatori digitalnih sadržaja (ibid.).

Medijsko obrazovanje u međupredmetnoj provedbi građanskog odgoja i obrazovanja

Prisutnost programa Građanski odgoj i obrazovanje (GOO) u sustavu formalnog odgoja i obrazovanja važan je iskorak u smjeru jačanja kompetencija mladih za snalaženje u suvremenom društvu, razumijevanje političkih, ekonomskih i društvenih procesa koji utječu na njihove živote i svakodnevnicu te sudjelovanje u tim procesima u ulozi građana (Gong, 2023). Kroz Građanski odgoj i obrazovanje stvara se demokratski ideal informiranih, aktivnih i odgovornih građanki i građana. Kako bi ova vizija bila ostvarena na svim razinama i u svim odgojno-obrazovnim ustanovama na, koliko je to moguće uniforman način, u Hrvatskoj su opći ciljevi, specifični ciljevi i ishodi učenja GOO-a kao međupredmetne teme propisani na nacionalnoj razini Kurikulumom međupredmetne teme (ibid.). Eventualni dodaci u tom smislu postoje u paralelnom postojanju lokalnih kurikuluma, koji najčešće dodatno uspostavljaju GOO kao izvannastavnu aktivnost na razini jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (ibid.).

Postojeći kurikularni okvir predviđa postojanje većeg broja predmetnih i ukupno sedam međupredmetnih kurikuluma, a pritom međupredmetne teme karakterizira izostanak eksplicitno dodijeljenih satova nastave te se očekuje da će se sadržaji međupredmetnih tema ostvarivati na razini cijelog školskog kurikuluma kroz sadržaj predmetne nastave (ibid.). Posljedično, okvir „slabe“ institucionalizacije međupredmetnih tema dovodi do disperzije odgovornosti i standarda kvalitete za odgojne-obrazovne ishode (Kovačić, Baketa i Bajkuša, 2023) pri čemu međupredmetne teme često zauzimaju tek sekundarnu ulogu u smislu posvećenog vremena, pristupa i aktivnosti u nastavi (Gong, 2023). Kurikulum međupredmetne teme instrument je javne politike koji strukturira provedbu medijskog obrazovanja u sklopu međupredmetnih tema, te detaljno propisuje koje je obrazovne ishode i na koji način potrebno postizati nastavom predmeta i međupredmetnih tema (ibid.), a ostvarivanje određenih ishoda isključivo je preporučeno. Dimenzije stavova i vještina slabije su artikulirane unutar kurikuluma, premda su stavovi o medijima u velikoj mjeri analogni stavovima građana u ulozi informirane i aktivne javnosti, spremne postavljati pitanja, iznositi zahtjeve i politički participirati kako bi donositelje odluka redovno kontrolirala u radu (ibid.). Napokon, preporuke su strukturno slobodniji, ali i neobvezujući dio kurikuluma te je, iako su sve sugestije i smjernice nastavnicama i suradnicima o provedbi GOO-a dobrodošle, u praksi prepoznato da manjak dovoljno čvrstog okvira provedbe dovodi do proizvoljnosti izvođenja

pojedinih sadržaja, kao i pristupa u njihovom izvođenju (ibid.).

Kroz razvoj medijske pismenosti, a pogotovo kroz razvoj dimenzija kritičke recepcije i interpretiranja medijskih sadržaja, medijsko obrazovanje može se pokazati kao važan aspekt građanskog odgoja i obrazovanja. Također je potrebno, kroz međupredmetnu provedbu GOO-a, na kvalitetan način podučavati i druge dvije dimenzije medijske pismenosti – tehničku kompetenciju za korištenje elektroničkih medija te kompetenciju za proizvodnju medijskih sadržaja (ibid.). Sve tri dimenzije medijskog obrazovanja zajedno predstavljaju integralni doprinos medijskog obrazovanja GOO-u, kroz upoznavanje društvene realnosti prikazane putem medija te razumijevanje kako je moguće koristiti medijske sadržaje kao osnovu za informiranje, participaciju i mobilizaciju zajednice oko poželjnih ciljeva. Stav prema medijima i njihovoj ulozi u demokratskom društvu ključan je za osjećaj odgovornosti za informiranje, kao i za afirmativan odnos prema participaciji i odgovornosti vlasti prema javnosti (ibid.).

Medijska pismenost u neformalnom obrazovanju

Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, usvojena 2014. godine u Hrvatskom saboru, uvela je cjeloživotno učenje kao temelj cjelokupnog sustava obrazovanja, a u njega se ubraja i neformalno obrazovanje, koje ne dovodi do stjecanja novih kvalifikacija, a od informalnog učenja ga razlikuje to što se aktivnosti planiraju i što je učenje intencionalno (Kurziv, 2023b). Programi neformalnog obrazovanja mogu biti usmjereni ka svim dobnim skupinama i obrazovno-profesionalnim profilima te se odvijaju u različitim formatima, kao što su radionice, seminari, konferencije, treninzi, praktičan rad, studijski posjeti i strukturirani programi s kraćim ili duljim trajanjem (ibid.). U Hrvatskoj najviše neformalnih obrazovnih programa provode organizacije civilnog društva (OCD) i javne ustanove. Organizacije civilnog društva svojim neformalnim programima u području medijske pismenosti omogućuju pristupačnije obrazovanje koje razvija znanja i vještine mlađih generacija i unaprjeđuje političku i društvenu osviještenost odraslih građana (ibid.). Budući da se medijska industrija kontinuirano i ubrzano razvija, civilno društvo sposobno je brzo se prilagoditi novonastalim situacijama te nadopuniti sadržaj svojih radionica i online platformi kako bi pružilo najnovije informacije i vještine korisne za svakodnevni život (ibid.). Zbog uvjeta rada udruga, programi neformalnog obrazovanja medijske pismenosti koje pružaju OCD-ovi većinom su projektnog karaktera, odnosno povremeni i privremeni, te, unatoč trudu, vremenu i (javnim)

sredstvima uloženima u razvoj kvalitetnih programa, oni često prestaju kada završi i projekt - čime se propušta postizanje dugoročnih učinaka i promjena u društvu (ibid.).

Udruga Kurziv sredinom 2022. godine organizirala je fokus grupu s organizacijama civilnog društva, u svrhu analize postojećeg okvira u kojem se provode programi neformalnog obrazovanja, s posebnim fokusom na programe posvećene medijskoj pismenosti. Ključni uvidi organizacija civilnog društva koje su sudjelovale u fokus grupi odnose se na dva segmenta: manjak transparentnog procesa validacije, odnosno akreditacije neformalnih obrazovnih programa, zbog čega OCD-ovi i dalje ne mogu izdavati certifikate ili potvrde, te na suradnju s javnim tijelima - ministarstvima, jedinicama lokalne i regionalne samouprave, javnim ustanovama, institucijama, agencijama - koja se najčešće odnosi na infrastrukturnu podršku (osiguranje prostora za aktivnosti, osiguranje polaznika, vidljivost programa), te osiguravanje financiranja obrazovnih programa (ibid.). Slijedom toga, izrađeni su prijedlozi *policy* rješenja na uočene nedostatke, preporuke za unaprjeđenje javne politike i smjernice za neformalno obrazovanje koje su navedene u idućem poglavlju *Smjernice*.

Prema udruzi Kurziv, programi organizacija civilnog društva, koje su najbrojniji dionici razvoja područja medijske pismenosti u neformalnom obrazovanju, ne mogu biti dugoročno rješenje za izazove koje izostanak medijske pismenosti proizvodi u društvu, već je potrebna snažnija podrška tijela javne vlasti kako bi se izradili zajednički akcijski planovi i omogućila bliska međusektorska suradnja (ibid.).

Smjernice

Prijedlozi *policy* rješenja na uočene nedostatke i preporuke za unaprjeđenje medijske politike (Kurziv, 2023a) su sljedeći:

- izraditi sveobuhvatne medijske strategije u transparentnom procesu koji će uključiti sve relevantne dionike
- uspostaviti adekvatne mehanizme koji će osigurati poticanje medijske pismenosti kroz aktivan angažman svih dionika medijskog sektora (javnog, komercijalnog i neprofitnog)
- osigurati proaktivne uloge Vijeća za elektroničke medije kao regulatornog tijela koje je zaduženo za praćenje, nadziranje i izricanje

mjera medijima koji krše standarde novinarskog izvještavanja, na primjer kroz formiranje tijela za građanski nadzor

- osigurati dodatno financiranje proizvodnje medijskog sadržaja o temama iz područja medijske pismenosti u sklopu Fonda za poticanje pluralizma
- izraditi poziv za programe razvoja medijske pismenosti specifično usmjerene starijoj populaciji koji će se financirati iz nacionalnih sredstava
- u suradnji sa strukovnim novinarskim udruženjima uspostaviti program sustavne edukacije i profesionalnog usavršavanja novinara u području medijske pismenosti
- uvrstiti medijske projekte u Pravilnik o sufinanciranju projekata odobrenih u okviru programa Kreativna Europa
- razvijati edukativne programe na javnom medijskom servisu, među čije zakonom određene programske obveze spada i poticanje medijske pismenosti.

Smjernice za osnovne škole (DKMK, 2023) sadrže sljedeće preporuke:

- dati više prostora medijskom obrazovanju unutar obrazovnog sustava
- pojačati sadržaje koji su usmjereni na razvijanje kritičkog mišljenja
- educirati učitelje za provedbu kurikuluma
- osigurati učiteljima kvalitetne nastavne materijale
- poticati suradnju učitelja i knjižničara na medijskom opismenjavanju.

Preporuke za srednje škole (Telecentar, 2023) su sljedeće:

- poticati razvoj ljudskih potencijala nastavnika hrvatskog jezika i informatike za provedbu multimedijiskog projektnog učenja
- kreirati obrazovne sadržaje za multimedijisko projektno učenje
- razviti tehničke kapacitete za provedbu multimedijiskih projekata u nastavi.
- Smjernice za međupredmetnu nastavu (Gong, 2023) su sljedeće:

- osnažiti fokus kurikuluma GOO-a na rješavanje problema u zajednici koristeći se kompetencijom za proizvodnju medijskih sadržaja
- osnažiti dimenziju medijske pismenosti koja se odnosi na kreiranje sadržaja
- osnažiti horizontalnu zastupljenost medijskih kompetencija svih triju domena kurikuluma (Demokracija, Ljudska prava, Društvena zajednica)
- pratiti dimenziju kritičkog čitanja u istraživanjima o medijskoj pismenosti
- obrazovati o medijima i njihovim višestrukim ulogama.

Smjernice za neformalno obrazovanje (Kurziv, 2023b) su sljedeće:

- uključiti vanjske stručnjake i predstavnike OCD-ova u stvaranje, provedbu, vrednovanje i reviziju obrazovne politike
- uspostaviti transparentne kriterije, standarde i procedure za validaciju i certificiranje neformalnih obrazovnih programa OCD-ova
- uspostaviti transparentne kriterije, standarde i procedure za suradnju odgojno-obrazovnih ustanova s OCD-ovima
- implementirati višegodišnje potpore neformalnim programima medijske pismenosti
- u bodovanje financiranja programa medijske pismenosti uključiti suradnje između OCD-ova i javnih tijela (ustanova, institucija).

Preporuke, nalazi i zaključci izvedeni iz provedenih fokus grupa

Analiza fokus grupa o medijskoj pismenosti održanih u prosincu 2022. i siječnju 2023. s nastavnicima i učenicima osnovnih i srednjih škola u sklopu projekta *Medijsko obrazovanje je važno.MOV* (za detalje vidjeti Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023) imala je za cilj ispitati provedivost *policy* preporuka u formalnom i neformalnom obrazovanju. Analizom je utvrđeno kako postoje dobre prakse koje se nedovoljno ističu kao putokazi koji bi mogli inspirirati, motivirati i ohrabriti učitelje, nastavnike i profesore te im pokazati kako ostvariti edukaciju iz medijske pismenosti: od raznih obilježavanja, povezivanja sa zajednicom, predavanja i radionica za nastavnike, a i za

učenike, preko međunarodnih, službenih, neformalnih, međuinstitucijskih, školskih i razrednih projekata, do povezivanja s lokalnim zajednicama, različitih izbornih predmeta i grupa za koje postoji veliki interes roditelja i učenika, inicijativa udruga civilnog društva i drugih ustanova, inovativne nastave, materijala i udžbenika dostupnih na internetu itd., što dokazuje da su voljni nastavnici već možda i sami pronašli mnoge načine uvođenja teme medijske pismenosti u škole.

Međutim, ne postoji sustavan način umrežavanja, dijeljenja dobrih praksi i iskustava među školama i zainteresiranim nastavnicima. U Hrvatskoj je često prisutan problem nedostatka transfera znanja te mnoge vrijedne aktivnosti nastavnika, zajednica, udruga i škola ostaju skrivene od oka javnosti i ne šire se dalje od nekolicine onih koji su vrlo aktivni i odlučni u svojim naumima. Kada bi se našao način razmjene poput tjednog članka na portalu Medijska pismenost, možda bi i takva inicijativa već mnogo značila za širenje znanja, motivacije i kvalitetnih materijala i informacija budući da su ona rascjepkana i nesistematizirana. Donositeljima odluka bilo bi korisno ukazati na brojne postojeće hvalevrijedne pothvate u školama, gradovima i zajednicama za koje oni niti ne znaju – a upravo bi se takvi pothvati mogli analizirati i uvrstiti u kurikule, jer su najvrjednije one prakse koje su već isprobane na učenicima i pokazale su se uspješnima, pa su kao takve spremne za primjenu: posljedično, *bottom-up* pristup / pristup odozdo mogao bi biti iznimno učinkovit. Također bi se mogla izraditi i neka vrsta priručnika s primjerima stranih dobrih praksi u edukaciji iz medijske pismenosti. Nastavnici i donositelji odluka mogli bi ih na određen način replicirati, kako bi se te prakse barem proširile te kako bi se pokazalo kakvi se sve rezultati mogu ostvariti. Provesti bi se mogla i pilot-istraživanja reakcija učenika na nove inovativne prakse prenesene iz inozemstva, premda je iz fokus grupa jasno da i hrvatski nastavnici čine već izvanredne, maštovite i kreativne korake prema obrazovanju učenika u području medijske pismenosti koji nailaze na izvrsne reakcije učenika, koji shvaćaju da kroz primjenu uče i rade na onome što će im koristiti za funkcioniranje u društvu i što je povezano sa stvarnim svijetom.

Činjenica je da će vjerojatno svaki donositelj odluka potvrditi kako je obrazovanje iz medijske pismenosti važno, ali neće potaknuti dodatna financiranja aktivnosti iz ovog područja u školama. Nastavnici se tuže na izostanak financiranja jer im je budžet praktički nepostojeći, a trebali bi se baviti određenom vrstom projektne nastave koja zahtijeva dodatna financijska sredstva – koja često moraju osigurati roditelji, sami nastavnici ili, ako imaju sreće, blagonakloni ravnatelji, što pokazuje vidnu rascjepkanost financiranja.

Važan tehnički problem je slaba internetska pokrivenost u mnogim školama zbog čega nastava povezana s medijskom pismenošću trpi ili se ponekad ne može održati. Mnoge škole su, naravno, nedovoljno opremljene kompjuterima, tabletima itd., za razliku od nekih drugih, koje su pak iznimno dobro opremljene, ali nastavnici često nemaju resursa ni vremena sami istraživati materijale za iduće aktivnosti iz MP-a koje bi se mogle održavati korištenjem dostupne opreme (primerice, tableta). Zbog svega navedenoga, tehnologija stoji neiskorištena ili se nepravilno koristi. Također, tu je i problem nemogućnosti da laptopi, tableti itd. budu napunjeni i spremni za uporabu svaki sat za cijeli razred/grupu, što bi se moglo riješiti npr. postajama za punjenje velike količine tableta (za koje treba pronaći financiranje), te odrediti zaposlenike koji bi bili zaduženi za pravodobno punjenje tableta unutar takvih postaja.

Budući da učenici provode mnogo vremena na društvenim mrežama, možda bi vrijedilo razmotriti proizvodnju sadržaja za vježbe iz medijske pismenosti u obliku aplikacije za mobitele, na kojoj bi učenici provodili vrijeme koje bi i inače provodili na društvenim mrežama uz trivijalne sadržaje te im ponuditi zabavne kvizove i testiranja kritičkog mišljenja i znanja iz medijske pismenosti koji bi ih motivirali na samostalno učenje. Važno je napomenuti da učenici ne žele provoditi dodatni broj sati pred ekranima. Stoga bi trebalo paziti na ravnotežu učenja putem ekrana i kroz tradicionalne forme, jer kako sami učenici kažu: ne žele još više uništavati oči za vrijeme nastave u školi, jer već mnogo vremena provode ispred ekrana kod kuće. To bi značilo da bi se vrijeme provedeno na društvenim mrežama kod kuće moglo zamijeniti korisnijim sadržajima, pod uvjetom da su zanimljivi i podijeljeni po uzrastima - a na nastavi bi se tableti itd. trebali koristiti vodeći računa o ravnomjernom rasporedu vremena posvećenog uporabi tehnologije i tradicionalnim oblicima nastave.

Ključna problematika medijske pismenosti je i edukacija nastavnika u području medijskog obrazovanja i građanskog odgoja, a koja je bitan faktor daljnjeg obrazovanja učenika o toj temi. Nastavnici se osjećaju nedovoljno pripremljenima i educiranima za obrazovanje učenika o temama za ispravno predavanje kojih se osjećaju izrazito odgovornima – što i jesu, jer je njihova uloga u obrazovanju mladih o medijskoj pismenosti i građanskom odgoju presudna. Međutim, trebalo bi ih rasteretiti ili im barem pružiti dovoljno sustavnih alata za lakše obrađivanje tema za koje se svi oni slažu da su važne. Također, problem je što sam nastavnik mora biti izrazito motiviran i uz to imati sve resurse za obradu dotičnih tema s učenicima. Olakšati obrazovanje nastavnika te nastavnicima olakšati obrazovanja učenika

morali bi biti glavni fokus idućih reformi u području obrazovanja i medijske pismenosti u školama.

Kako bi se ostvario odgovarajući društveni utjecaj medijske pismenosti, neophodno je razvijati obrazovnu politiku koja strukturirano osnažuje medijske kompetencije građana (Bilić, Buković i Mrakovčić, 2023). Medijska pismenost promatrana kroz svoje tri dimenzije – kritičko mišljenje, tehničke sposobnosti i proizvodnju sadržaja – u RH ne čini skup povezanih praksi ni koherentan skup mišljenja i djelovanja u suvremenom društvu, koji bi građanima omogućio bolje snalaženje i sudjelovanje u složenim društvenim, ekonomskim, kulturnim i političkim procesima (Bilić i Brajdić Vuković, 2023). Nalazi provedenog istraživanja (ibid.) ukazuju na to da postoji povezanost kritičke percepcije tradicionalnih medija, digitalnih alata i stava prema društvenoj uključenosti medija, no da ona ne dovodi do povećane društvene participacije u smislu aktivne proizvodnje sadržaja. Također, slabije vještine pretraživanja interneta povezane su s manjom kritičkom percepcijom tradicionalnih medija i nižim stavom prema društvenoj uključenosti medija (ibid.). Drugim riječima, rezultati istraživanja pokazuju da medijska pismenost građana RH nije na zadovoljavajućoj razini. Potrebno je stoga razvijati holistički i integrirani pristup medijskoj pismenosti koji će nadići fragmentarnost dimenzija medijske pismenosti (ibid.) u obrazovnom sustavu i dokinuti izloženost međupredmetne nastave entuzijazmu nastavnika. Kakobi se osigurala dugoročna društvena promjena te osvještenije i angažiranije građanstvo, potrebno je problematiku tretirati u korijenu te sistematizirati medijsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj, u čemu putokaz pružaju smjernice za razvoj javnih politika u obrazovnom sustavu, izrađene u okviru projekta *Medijsko obrazovanje je važno.MOV*.

Reference

- Bilić, P. (2022). *Medijska pismenost građana Republike Hrvatske: istraživački izvještaj*. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Bilić, P., i Brajdić Vuković, M. (2023). *Being Media Literate in the Republic of Croatia: Characteristics and selected dimensions*. (Neobjavljeni rukopis).
- Bilić, P., Buković, N., i Mrakovčić, M. (2023, u pripremi). *Ima volje, ima li načina? Procjena društvenog utjecaja smjernica za razvoj medijskog obrazovanja*. Zagreb: Gong.
- Bilić, P., i Valečić, M. (2023). *Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union*,

Albania, Montenegro, Republic of North Macedonia, Serbia and Turkey in the year 2022. Country Report: Croatia. Centre for Media Pluralism and Media Freedom.

Bilić, P., Valečić, M., i Prug, T. (2022). *Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania, Montenegro, the Republic of North Macedonia, Serbia and Turkey in the year 2021. Country report: Croatia.* Centre for Media Pluralism and Media Freedom.

Carlsson, U. (ur.) (2019). *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age.* Department of Journalism, Media and Communication (JMG). University of Gothenburg, Sweden.

Centre for Media Pluralism and Media Freedom. (2022). *Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania, Montenegro, the Republic of North Macedonia, Serbia and Turkey in the year 2021.* Dostupno na: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74712/MPM2022-EN-N.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Ciboci, L. (2018a). *Vrjednovanje programa medijske kulture u medijskom opismenjivanju učenika osnovnih škola (doktorska disertacija).* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Ciboci, L. (2018b). Medijska pismenost učenika osmih razreda u Zagrebu. *Medijske studije*, 9 (17): 23-46.

Ciboci, L., i Osmančević, L. (2015). Kompetentnost nastavnika hrvatskoga jezika za provođenje medijske kulture u hrvatskim osnovnim školama, 121-138. U: Car, V., Turčilo, L., Matović, M. (ur.), *Medijska pismenost – preduvjet za odgovorne medije. Zbornik radova s 5. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Ciboci Perša, L., Labaš, D., Burić, I., Bagić, D. (2022). *Medijska pismenost učitelja razredne nastave i učitelja Hrvatskoga jezika.* Zagreb: Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu.

Curran, J., Fenton, N., i Freedman, D. (2016). *Misunderstanding the Internet* (2nd edition). Routledge.

DKMK (Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu). (2023). *PE4 smjernica: Medijsko obrazovanje unutar formalnog obrazovnog osnovnoškolskog sustava.*

Erjavec, K. (2005). Odgoj za medije: od koncepta do školske prakse, 77-106. U: Zgrabljic Rotar, N. (ur.), *Medijska pismenost i civilno društvo.* Sarajevo: Mediacentar.

- Europska komisija. (2007). *A European approach to media literacy in the digital environment*. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0833>
- Europska komisija. (2009). *Commission Recommendation of 20 August 2009 on media literacy in the digital environment for a more competitive audiovisual and content industry and an inclusive knowledge society*. Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009H0625_
- Europska komisija. (2016). *Mandate of the Expert Group on Media Literacy*. Dostupno na: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/meetings-media-literacy-expert-group>
- Europska komisija. (2018). *AVMS Direktiva*. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018L1808&from=EN>
- Europska komisija. (2022). *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes*. Dostupno na: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>
- Europski parlament i Vijeće Europske unije. (2006). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning*. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>
- Gong. (2023). *PE4 smjernica: Medijsko obrazovanje u međupredmetnoj provedbi građanskog odgoja i obrazovanja*.
- Kovačić, M., Baketa, N., i Bajkuša, M. (2023). *Provedba međupredmetne teme „Građanski odgoj i obrazovanje” u osnovnim i srednjim školama u Hrvatskoj: rezultati kvalitativnog istraživanja*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Kurziv. (2023a). *PE4 izrada smjernica za razvoj javnih politika temeljenih na dokazima: Medijska pismenost i medijska politika*.
- Kurziv. (2023b). *PE4 smjernica: Medijska pismenost u neformalnom obrazovanju*.
- Kuo, R., i Marwick, A. (2021). Critical disinformation studies: History, power, and politics. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-76>
- Smyrnaio, N. (2018). *Internet Oligopoly: The Corporate Takeover of Our Digital World*. Emerald Publishing Limited.
- Telecentar. (2023). *PE4 smjernica: Smjernice razvoja medijske pismenosti u srednjim školama*.

- UNESCO. (2013). *Media and information literacy: policy and strategy guidelines*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/node/66602?hub=750>
- UNESCO. (2014). *Paris Declaration on Media and Information Literacy*. Dostupno na: https://kipdf.com/paris-declaration-on-media-and-information-literacy-in-the-digital-era_5ac47fc81723dddb8e77b6e2.html
- UNESCO. (2018). *Five laws of media and communication literacy*. Dostupno na: <https://webarchive.unesco.org/20181207154048/http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/>
- UNESCO. (2019). *Belgrade Recommendations on Draft Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Guidelines*. Dostupno na: [belgrade_recommendations_on_draft_global_standards_for_mil_curricula_guidelines_12_november.pdf](https://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/belgrade-recommendations-on-draft-global-standards-for-mil-curricula-guidelines-12-november.pdf) (unesco.org)
- Vijeće Europe. (2022). *Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age*. Dostupno na: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectId=0900001680a5ddd0
- Vijeće Europe. (2022). *The Digital Era? Also My Era! Media and information literacy: a key to ensure seniors' rights to participate in the digital era*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/digital-literacy-for-seniors-print/1680a6ce9e>
- Vijeće Europske Unije. (2018). *Preporuka Vijeća od 22. svibnja 2018. o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje*. Dostupno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)
- Vlada Republike Hrvatske. (2021). *Nacionalni plan oporavka i otpornosti. 2021. – 2026*. Dostupno na: <https://planoporavka.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Plan%20oporavka%20i%20otpornosti%2C%20srpanj%202021..pdf?vel=13435491>
- Vlada Republike Hrvatske. (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, NN 10/2019*. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html
- Vlada Republike Hrvatske. (2014). *Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, NN 124/2014*. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_10_124_2364.html

Nakladnik:

IRMO - Institut za razvoj i međunarodne odnose
Ulica Ljudevita Farkaša Vukotinovića 2
10000 Zagreb
www.irmo.hr

Za nakladnika:

Sanja Tišma, ravnateljica

Uredništvo:

Ana-Maria Boromisa,
Sanja Maleković,
Jakša Puljiz,
Sanja Tišma,
Aleksandra Uzelac

Lektura:

Snježana Ivanović

Grafičko uređenje:

Dragana Markanović

Ova publikacija odražava isključivo stajalište autora i Institut se ne može smatrati odgovornim prilikom uporabe informacija koje se u njoj nalaze.

Sadržaj publikacije **IRMO aktualno** moguće je prenositi bez prethodnog odobrenja IRMO-a pod uvjetom da se jasno i vidno navede izvor (autor, naslov, IRMO kao nakladnik te poveznica na internet stranicu objave).